

**EIN NACHRUF AUF SEMIH TEZCAN
EXIL UND WIEDERGUTMACHUNG. ZUM LEBEN UND
WERK DES GROSSEN TURKOLOGEN SEMIH TEZCAN
(1943-14 September 2017)**

Klaus KREISER

Die Mehrzahl der jungen Türken, die in den 1960er Jahren zum Studium an Hochschulen der Bundesrepublik Deutschland gingen, strebte einen Abschluss in Medizin oder in den Ingenieur-Wissenschaften an. Zu den bemerkenswerten Ausnahmen zählte Semih Tezcan aus Ankara. Seine Lehrerin im Fach Turkologie, Saadet Çagatay, hatte ihn für die Promotion unter Leitung von Annemarie von Gabain in Hamburg vorgeschlagen. Tezcan sollte über ein alt-ugurisches Thema aus den Turfan-Handschriften arbeiten, vielsprachige Texte welche vier Königlich-Preußische Expeditionen in den Jahren 1902-1914 aus der Turfan- Oase in Chinesisch-Turkestan nach Deutschland gebracht hatten.

Tezcans Professorinnen hatten noch, wie man sagte, „zu Füßen“ von Willi Bang Kaup, des genialen Gründervaters der Disziplin, in Berlin gesessen. Während die Turkologie in der Türkei vor allem ein Massenfach im Dienst der Lehrerausbildung war, blieb sie im Nachkriegsdeutschland (West) eine „Orchidee“. Im Osten war sie erst seit 1963 durch einen ungarischen Gastprofessor vertreten. Als Hüterin der Turfan-Sammlung wurde das Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archäologie an der Akademie der Wissenschaften der DDR dennoch zum Wallfahrtsort der internationalen Zentralasienforschung. Deutsch blieb noch Jahrzehnte *Lingua Franca* der sprachwissenschaftlich arbeitenden Turkologen.

Nach der Emeritierung von Frau von Gabain setzte Tezcan sein Studium in Göttingen fort, wo sich ihm völlig neue Forschungsmöglichkeiten eröffneten. Hier lenkte Gerhard Doerfer die Aufmerksamkeit Tezcans auf eine nahezu unbekannte, in Iran gesprochene Turksprache: das Chaladschische. Mehrere Göttinger Forschungsreisen unter maßgeblicher Beteiligung Tezcans sammelten Sprachproben dieser über zwei Dutzend Dörfer verteilten Bevölkerungsgruppe. Die Göttinger hatten nicht etwa einen weiteren „Dialekt“ des Türkischen entdeckt und beschrieben, sondern einen eigenen, inzwischen ausgestorbenen Zweig am Baum der weitverzweigten *Turcia*.

Man möchte meinen, dass der gründliche Philologe und erfolgreiche Feldforscher nach seiner 1970 bestandenen Promotion mit offenen Armen von seiner Mutter-Fakultät in Ankara aufgenommen wurde. Tezcans Bewerbungen wurden jedoch zwei Mal zurückgewiesen. Er wurde wegen seiner Forschungsaufenthalte in Ost-Berlin Opfer einer Denunziationskampagne, die in der Behauptung gipfelte, er habe in der DDR promoviert. In Wirklichkeit hatte er alle Besuche jenseits der Berliner Mauer mit der türkischen Botschaft in Bonn-Mehlem abgestimmt. Erst

die Wahl des links-kemalistischen Bülent Ecevit im Januar 1974 zum Ministerpräsidenten änderte das Klima an der der Universität Ankara.

Endlich Dozent bearbeitete er in erstaunlicher Breite und Tiefe das gesamte Gebiet der türkischen Sprachwissenschaft vom Alt-Uigurischen bis zum Türkei-Türkischen. Tezcan unterstützte als Sektionsleiter der Türkischen Sprachgesellschaft die von Atatürk eingeleitete Purifizierung des Türkei-Türkischen, worunter vor allem die Substituierung von Arabismen und Persismen durch „rein türkische“, notfalls neu geprägte Wörter zu verstehen war. Seine gelegentlichen Beiträge in der Tageszeitung *Cumhuriyet* gehören zu den klügsten und ausgewogensten in dieser anhaltenden Kontroverse.

Als das Militär 1980 zum dritten Mal in zwei Jahrzehnten die Macht übernahm, änderten sich die Verhältnisse an den türkischen Universitäten erneut und diesmal radikal. Tezcans längst fällige Beförderung zum Professor wurde von einem willfähigen Rektor zurückgewiesen, er selbst zunächst für ein Jahr an eine Provinzuniversität verbannt. Die Türkische Sprachgesellschaft wurde in der Zwischenzeit unter unmittelbare staatliche Kontrolle gestellt, ihr progressives Profil hat sie seitdem verloren.

Die Schaffung eines turkologischen Lehrstuhls an der Universität Bamberg bot ihm ab 1984 die Möglichkeit bis zu seiner Pensionsgrenze in Deutschland zu arbeiten. 1986 verpflichtete ein Verwaltungsgericht den Senat der Universität Ankara seinen Antrag auf Führung des Professorentitels, den dieses Gremium drei Jahre zuvor einstimmig abgelehnt hatte, ebenso einstimmig anzunehmen. Die Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften ernannte ihn zum Mitglied, ab 2002 wirkte er als Projekt-Leiter der Turfan-Kommission. Weitere Wiedergutmachungen und Anerkennungen in der Türkei folgten. Er wurde Professor an der für ihre hohe Standards bekannten Bilkent-Universität und Mitglied der Türkischen Akademie der Wissenschaften, in deren Auftrag er ein von dem Österreichischen Turkologen Andreas Tietze begonnenes Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen zu Ende führte.

Sein letzter wissenschaftlicher Auftritt galt dem vor 200 Jahren verstorbenen, wegen seiner Beziehung zu Goethe weithin bekannten Privatgelehrten Heinrich Friedrich von Diez. Sein Referat an der Berliner Staatsbibliothek enthielt aufregende Neuigkeiten zu dem von Diez entdeckten Epos von Dede Korkut, an dessen Edition Tezcan schon vor Jahren maßgeblich beteiligt war. Zu seinen vielen Arbeitsplänen gehörte eine wissenschaftliche Bearbeitung der von Diez gesammelten und nur sehr teilweise verstandenen Spruchweisheiten. Semih Tezcan erlag am 14. September auf der Rückreise von dieser Konferenz einem Herzanfall. Seine Freunde und Kollegen vermissen nicht nur den unvergleichlichen Sprach- und Literaturwissenschaftler, sondern auch den heiteren Erzähler von Anekdoten aus dem Schatz der kleinen Formen, an den die türkische Literatur und Folkloristik unendlich reich ist.

**SEMİH TEZCAN'IN ANISINA
SÜRGÜN VE REHABİLİTASYON: BÜYÜK TÜRKOLOG SEMİH
TEZCAN'IN YAŞAMI VE ESERLERİ ÜZERİNE (1943-14.09.2017)**

Klaus KREISER

Almancadan Çeviren: Nuran TEZCAN

Çevirenin Notu

1984-2005 yıllarında Bamberg Üniversitesi Türk Dili, Tarihi ve Medeniyeti bölümünün başkanlığını yapmış olan Profesör Klaus Kreiser ile Semih Tezcan 7-8 Eylül 2017 tarihinde Berlin Devlet Kütüphanesi tarafından düzenlenen International Symposium on Heinrich Friedrich von Diez (1751-1817) sempozyumunda son kez karşılaştılar. Bamberg’de 21 yıl süren mesai ve meslek arkadaşlığı yıllar içerisinde hiç önemini ve heyecanını kaybetmemişti. Berlin’deki karşılaşma her ikisi için de çok anlamlıydı. Semih, Berlin’den yazdığı son mailinde “sempozyumda birçok eski meslektaşıyla karşılaşmanın verdiği heyecanı” iletirken, Klaus Kresier’in konuşması sırasında kürsüden kendisine teşekkür ettiğini özellikle vurgulamıştı. Sempozyum ertesinde Berlin’den dönüş yoluna çıkan Semih Tezcan’ın ani kaybı her bir meslektaşını sarstı, ve elbette Klaus Kreiser’i de! Kreiser, derhal Alman basınında yayınlanmak üzere bir anma yazısı (Nachruf) kaleme aldı. Uzun yıllar Almanya’da okumuş ve çalışmış olan bir Türk Türkologun, Türk-Alman ilişkilerinin güncel politika ötesindeki ilişki boyutlarını yansıtmak amacıyla... Yazısının yayınlanması için gazetelere gönderdiği iletide “Kısa bir süre önce Türkoloji camiası olarak en önemli meslektaşımızı kaybettik... Birçok kez dile getirildiği üzere Semih Tezcan günümüzde yüzyıllar boyunca var olan, tüm coğrafi alanlardaki Türkçenin sözcüğüne hâkim en büyük âlimdi” diye söze başlamıştı. Ancak tüm gazeteler güncel politika haberlerinin ötesine geçmek istemiyordu. Klaus Kreiser’in uzun yıllar birebir mesleki çalışma hayatının yaşanmışlığına dayanan bu anma yazısının Türkçe çevirisi aşağıda yer almaktadır. (Nuran TEZCAN)

1960’lı yıllarda Türkiye’den Almanya Üniversitelerinde okumaya gelen genç Türklerin çoğu mühendislik ve tıp branşlarında okudular. Ankara’dan gelen Semih Tezcan ise bunlar arasında ayrıcalıklı bir yere sahipti. Hocası olan Türkolog Saadet Çagatay, onu Annemarie von Gabain’in yönetiminde Hamburg’ta doktora yapmaya yönlendirdi. Tezcan, Turfan yazmaları üzerine Eski Uygurca konusunda tez yapmalıydı. Bunlar 1902-1914 yılları arasında Prusya Kraliyeti tarafından Turfan vadisine düzenlenen 4 ekspedisyonda Çin ve Türkistan’dan Almanya’ya getirilmiş olan çok dilli metinlerdi.

Tezcan’ın hocaları, Berlin’de kurucu babası dahi Willi Bang Kaup’un oluşturduğu temeli henüz oturtmuşlardı. Türkiye’de Türkoloji, özellikle

öğretmen yetiştirme ağırlıklı olmasına karşılık savaş sonrası Almanya’da da (Batı) “orkide” bir branştı. Bu alan Doğuda ilk kez 1963’ten itibaren bir Macar misafir profesör tarafından yönetildi. Turfan Koleksiyonunun koruyucusu olan DDR Bilimler Akademisinin bünyesindeki Eski Tarih ve Arkeoloji Merkezi Enstitüsü Orta Asya araştırmalarının uluslararası kutsal ziyaret yeri olmuştu. Almanca ise dilbilim alanında çalışan Türkologlar için uzun yıllar *Lingua Franca* idi.

Von Gabain’in emekliye ayrılmasından sonra Tezcan doktorasına, ona yepyeni araştırma alanının kapısını açan Göttingen’de devam etti. Gerhard Doerfer, Tezcan’ın ilgisini hemen hemen bilinmeyen, İran’da konuşulan bir Türk dili olan Halaççaya yöneltti. Tezcan’ın yönetiminde Göttingen’den yapılan birkaç araştırma gezisinde yaklaşık iki düzine köye yayılmış olan halktan dil malzemesi toplandı. Bu Göttingen menşeli araştırmalarda Türkçenin herhangi bir dialekti değil, Türkçenin en eski köklerine dayanan ağacında ölmüş dalları arasından başlı başına ayakta kalan bir Türk dilinin keşfedilip ortaya konmasıydı.

Kökten yetişmiş bir filolog ve başarılı bir araştırmacı olarak yetişen Tezcan 1970’te doktorasını verdikten sonra Ankara Üniversitesindeki hocası tarafından âdeta kollarını açarak karşılandı. Fakat Tezcan’ın başvurusu iki defa reddedildi. Doktora çalışması için araştırmalar yapmak üzere Doğu Berlin’e gitmesi dolayısıyla jurnal kampanyasının kurbanı oldu, hatta Doğu Almanya’da doktora yaptığı ileri sürüldü. Aslında onun Berlin duvarının öbür tarafını ziyaret etmesi her seferinde Bonn-Mehlem’deki Türk Büyükelçiliğinin izniyle gerçekleşiyordu. Ancak sol eğilimli Kemalist Bülent Ecevit’in Ocak 1974’te seçimleri kazanıp başbakan olmasıyla Ankara Üniversitesinde anlayış değişti.

Ve nihayet doçent oldu, Eski Uygurcadan Türkiye Türkçesine kadar şaşırtıcı bir genişlikte ve derinlikte Türkçenin tüm alanlarında dilbilimsel çalışmalar yaptı. Tezcan, Arapça Farsça kelimelerin yerine Türkçe kelime kullanma hatta yeni Türkçe kelime türeterek Türkiye Türkçesinin özleştirilmesi için Atatürk tarafından kurulmuş olan Türk Dil Kurumunda kolbaşkanı olarak çalıştı. Onun zaman zaman Cumhuriyet gazetesinde çıkan yazıları toplumda uzun zamandır bir tartışma yaratmış olan bu konuda yazılmış en akıllıca ve en dengeli yazılar olmuştur.

1980’de, son 20 yılda 3. defa gerçekleşen askeri darbe olduğunda Türkiye Üniversitelerinde anlayış yeniden ve kökten değişti. Semih Tezcan’ın çok önceden yaptığı profesörlük başvurusu, Rektörün isteği üzerine reddedildi, önce bir yıl için bir taşra üniversitesine sürgüne gönderildi. Bu arada Türk Dil Kurumu doğrudan devlet kontrolüne alındı, ondan sonra da ilerici profilini kaybetti.

Bamberg Üniversitesinde bir Türkoloji kürsüsünün kurulması ona 1984’ten emekli oluncaya kadar Almanya’da çalışma imkânı verdi. 1986’da İdare Mahkemesi Ankara Üniversitesi Senatosunun 3 yıl önce oybirliği ile reddetmiş

olduğu profesörlük unvanının, başvurunun yapıldığı tarihten geçerli olmak üzere oybirliği ile kabul edilmesine karar verdi.

Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi (Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften) onu önce Turfan Komisyonuna üye, 2002'den itibaren de Komisyonun Proje başkanlığına atadı. Bunu Türkiye'de onun değerini kabul eden olumlu gelişmeler izledi. Yüksek öğretim düzeyi ile tanınmış olan Bilkent Üniversitesinde profesör olarak ders verdi ve Türkiye Bilimler Akademisinin Üyeleri ona Avusturyalı Türkolog Andreas Tietze'nin başladığı Türkiye Türkçesinin Etimoloji Sözlüğünü tamamlama projesinin başkanlığına getirdi.

Onun son bilimsel etkinliği 200 yıl önce ölmüş olan, Goethe'yle yakın ilişkileri dolayısıyla adı geniş bir yankı bulan alim Heinrich von Diez üzerine sunduğu bildirisidir. Onun, Berlin Devlet Kütüphanesinde Diez tarafından bulunmuş olan ve yıllar önce edisyonunu yaptığı Dede Korkud Oğuznamesi üzerine sunduğu bu bildiri son derece heyecan verici olmuştur. Onun pek çok bilimsel çalışma bulunan geniş repertuarında Diez tarafından toplanmış ve çok az anlaşılmış olan atasözleri de bulunmaktaydı. Semih Tezcan 14 Eylül günü bu konferanstan dönerken geçirdiği kalp krizi sonunda hayatını kaybetti. Meslektaşları ve arkadaşları onu sadece eşi benzeri olmayan bir dilbilimci ve edebiyat bilimci olarak değil, aynı zamanda her vesile ile anlattığı Türk literatüründe çok zengin bir hazine olan kısa halk hikâye ve fıkralarıyla da yokluğunu duyacak ve özleyecek.

